

РОЗДІЛ I. МОВОЗНАВСТВО

УДК 811.161.2-112'373.2:616"10/19"

DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2020-2-1>

НЕОПЛАЗМОНІМИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ XI – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТЬ

Приходько І. М.

*асистент кафедри англійської філології та методики викладання англійської мови
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
вул. Гетьманська, 20, Мелітополь, Запорізька область, Україна
orcid.org/0000-0001-5106-2218
prykhodkoilona2018@gmail.com*

Ключові слова: *неоплазмонім, новоутворення, лексема, семантика, праслов'янська мова, давньоруськоукраїнська мова, середньоукраїнська мова, нова українська мова.*

У статті на широкому фактичному матеріалі розглядається історія становлення й розвитку неоплазмонімічної лексики української мови від праслов'янської доби до кінця 50-х років минулого століття. До такої лексики належать найменування опухів та інших надшкірних утворень, прищів, наривів, виразок, шрамів, а також назви новоутворень у внутрішніх органах людини чи тварини. Обстежений матеріал дає підстави говорити про те, що значний масив неоплазмонімів функціював у праслов'янській мові. Встановлено, що з дописемної доби українська мова успадкувала окремі найменування новоутворень (пухирь, гуля, гудз, мозоль, бородавка, прищ, болячка, вредь, лишай, б'льмо). Проаналізовані писемні джерела давньоруськоукраїнського та середньоукраїнського періодів розвитку української мови, окрім нечисленних успадкованих із праслов'янської мови назв б'льмо та вредь, інших слів не засвідчують. Активне поповнення лексики на позначення внутрішніх органів людини і тварини відбувається у XVIII – на початку XX століття за рахунок як питомого українського матеріалу, так і запозичень з інших мов. Найбільшою в кількісному плані була група найменувань набряків, наривів, опухів та інших на(д)шкірних утворень, дещо менше виявлено назв шрамів, рубців та пухлин усередині організму. З огляду на мотивацію, неоплазмоніми могли утворюватися кількома шляхами: а) віддієслівна деривація, коли твірними для нових слів виступали дієслова, котрі позначали вплив самого утворення на організм або спосіб його поширення (напливи, нарва); б) деривація на основі подібності до тих чи тих предметів, форм, які названі вивідним словом (жабур 'прищик', басаман 'шрам', зернина 'гранульома'); в) творення неоплазмонімів з огляду на їх локалізацію (ясеняк 'пухлина на яснах', нализень 'поліп'). Із-поміж способів морфологічної деривації іменників на позначення внутрішніх органів людини і тварини найпродуктивнішим був суфіксальний, проте на початку XX століття конкуренцію йому складав композитний спосіб словотворення. Для уточнення локалізації чи складу новоутворення до іменника міг приєднуватися прикметник, утворюючи словосполучення (водяний напух, каблучка підшкурна пахвинна, кров'яна гуля).

NEOPLASMONYMS IN THE UKRAINIAN LANGUAGE OF THE XI – FIRST HALF OF THE XX CENTURY

Prykhodko I. M.

*Assistant at the Department of English Philology and Methods of Teaching English
Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University
Hetmanska str., 20, Melitopol, Zaporizhzhia region, Ukraine
orcid.org/0000-0001-5106-2218
prykhodkoilona2018@gmail.com*

Key words: *neoplasmonym, neoplasm, lexeme, semantics, Proto-Slavic language, Old Russian-Ukrainian language, Middle Ukrainian language, New Ukrainian language.*

The article examines the history of the formation and development of neoplasmonymic vocabulary of the Ukrainian language from the Proto-Slavic era to the end of the 50s of the last century on the basis of broad factual material. Such vocabulary includes the names of tumors and other epidermal formations, pimples, abscesses, ulcers, scars, as well as the names of neoplasms in the internal organs of man or animal. The examined material gives grounds to say that a significant array of neoplasmonyms functioned in the Proto-Slavic language. It is found that the Ukrainian language has inherited separate names of neoplasms (пухирь, гуля, гудз, мозоль, бородавка, прищ, болячка, вредь, лишай, бѣльмо) since pre-literate times. The analyzed written sources of the Old Russian-Ukrainian and Middle Ukrainian periods of the Ukrainian language development do not indicate other words except for a few names inherited from the Proto-Slavic language, such as бѣльмо and вредь. Active replenishment of vocabulary to denote the internal organs of man and animal took place in the XVIII – early XX century due to both specific Ukrainian material and borrowings from other languages. The largest in quantity was the group of names to denote swellings, abscesses, tumors and other epidermal formations; the names of scars, cicatricial tissue and tumors inside the body were fewer. Considering the motivation, neoplasms could be formed in several ways: a) verb derivation, when new words were made out of verbs that denoted the impact of the formation on the body or the way it spreads (напливи, нарва); b) derivation on the basis of similarity to certain objects, forms, which are called with the derivation word (жабур ‘pimple’, басаман ‘scar’, зернина ‘granuloma’); c) formation of neoplasms with regard to their localization (ясеняк ‘swelling in the gums’, наслизень ‘polyp’). Among the methods of noun morphological derivation to denote the internal organs of man and animal, the most productive method was the suffixal one, but in the early twentieth century it was competing with the composite method of word formation. An adjective was added to the noun to clarify the location or composition of the neoplasm (водяний напух, каблучка підшкурна пахвинна, кров’яна гуля).

Історія лексичної системи української мови останні кілька десятиліть є одним із постійних об’єктів наукових студій. Дослідники аналізують як увесь словниковий склад української мови упродовж кількох періодів її розвитку (В. Німчук, Р. Кисельов, С. Гриценко [12; 8; 5]), так і склад та джерела виникнення й поповнення різних лексико-семантичних груп, наприклад, релігійної (С. Бібла, Н. Пуряєва [2; 17]), торговельної (Л. Бойко, Л. Гула [3; 6]), побутової (О. Крижко, А. Сібрук [10; 18]), ділової (М. Худаш [19]) тощо сфер.

Найменування частин тіла, виступаючи одним із найпомітніших пластів лексики, що відображає і знання носіїв мови як про навколишній світ, і їхнє уявлення як про власний організм, так і про організм тварин, також є предметом постійної уваги лінгвістів [огляд літератури див. докладніше: 15, с. 204–205]. Попри численні спроби покласифікувати соматизми за різними параметрами [див. огляд класифікацій: Там само, с. 206], деякі групи найменувань частин тіла людини і тварини лишалися поза увагою. Це й зумовило **актуальність і мету** нашого дослідження.

Свого часу ми обґрунтували включення до соматичних назв іменники на позначення новоутворень під загальною назвою «неоплазмологічна лексика» [16, с. 57], однак у цій статті вживатимемо скоригований термін – *неоплазмонімічна лексика* і, відповідно, *неоплазмоніми*. До цієї групи належать найменування опухів та інших надшкірних утворень, прищів, наривів, виразок, шрамів, а також назви новоутворень у внутрішніх органах людини чи тварини.

Якщо говорити про кваліфікацію іменників такої семантики в монографічній літературі, присвяченій історії становлення назв медичної сфери, то мовознавці зараховували їх до хвороб. Наприклад, в одній із найпомітніших українських історико-лексикологічних праць, дотичних до нашої проблематики, «Українська медицина. Історія назв», її авторка Г. Дидик-Меуш, аналізуючи назви шкірних хвороб, які нерідко давалися з огляду на зовнішній вияв, відносить до цієї категорії назви *бородавка* [7, с. 210–214], *карбункулъ* (гнійник. – *I. П.*), *рожа*, *короста* [7, с. 214–227], *лишай* [7, с. 232–234], *пухлина* [7, с. 296–298]. Акцент авторка робить на процесуальності, хоча, вважаємо, що наведені слова є маніфестантами насамперед семи «новоутворення», і тому доцільніше їх розглядати все-таки як соматичні назви.

I. Із-поміж праслов'янських соматизмів неоплазмоніми становили значну кількість із-посеред усього масиву виявлених реконструйованих іменників.

Назви опухів та інших надшкірних утворень репрезентовані головню віддієслівними похідними, наприклад: **babьka* (ЕССЯ I 115) 'зоб; шишка; опух', вочевидь, від індоєвропейського звукокомплексу **bab-* 'набрякати' (I 107); **bolna* (II 176), **bolno* (II 177) 'опух', спор. з іє. *bhel-* 'набрякати, роздуватися' (огляд думок див. Там само); **bugьrь* (II 79) 'пухир, шишка', можливо, спор. з **bugьrь* 'невеликий насип, узвиштя' (Там само), або **buxьrь* (II 82) 'пузир'; **buta* (II 101) 'шишка, нарост', пор. **butati*, **butiti* 'штовхати' (Там само 102), **butьca* (II 103) 'опух, нарост', пор. **butь* (II 103) 'стегно, ляжка', **buta* (II 101) 'шишка, нарост'; **gyra* / **gyr'a* / **gyrь* / **gyrь* (VII 222) 'шишка, жолвак', пор. **gyrati*, **gyriti* 'пхати, штовхати' (Там само); **gula* (169–170) 'шишка, жовно, ліпома' від і.є. **geu-l-*, **gou-l-*, **gū-l-* 'куля, грудка'; **jьzmetь* (IX 45) 'червоний висип на шкірі, запалення' від **jьzmetati* 'викидати' (47), **jьzmetsti* 'викинути' (IX 45); **jьzorstь* (IX 56) 'нарост, опух' від **jьzorsti* 'вирости'; **katyьbь* (IX 165) 'шишка, невеликий набряк; водянка' від **katati* 'рухати, пересувати округлий предмет, обертати його, змушуючи його ковзати по поверхні'; **lišajь* (XV 152) 'шкірний висип, лишай', що міг утворитися або від ад'єктивної

основи **lix-* 'поганий'+ *-ajь* [див. 11, с. 198], або від **liša* 'лишай'+ *-jь* (ЕССЯ XV 153); **mozolь* / **mozolь* (XX 98–100) 'натерта й загрубіла шкіра', пор., можливо, лит. *mezgù*, *megsti* 'в'язати'; **rixurь*, **rixorь* (ЕСУМ IV 644) від **rixuoti* 'пузнути' та суфіксів *-урь*, *-орь*.

Кілька похідних могли використовуватися в праслов'янській мові для іменування прищів та наривів, а саме: **bloda* (II 125) 'нечисті прищі' співвідн. з **blędq*, **blęsti* 'перелюбствувати' (II 115); **boleťica* (II 190) 'нарыв, прищ', **boleťьka* (II 190) 'чиряк' від основи **boleťj-* від нейотованого прислівника **boleť-* (Там само 191); **brunьka* (II 47) 'прищ на обличчі; опух на тілі людини', суфіксальне утворення від основи іє. походження *bhrūnám* 'зародок у череві'; **čirь* (IV 116) 'чиряк', можливо, спор. із грец. *σχιρρος* / *σχιρρος* 'те саме' та його похідне **čir'akь* (Там само); **čььtu* (VI 63) 'ячмінь (на оці)', тут реалізоване словотвірне значення подібності до того, що позначає вивідне слово; **bula* (II 92) 'нарыв, гнійник, шишка', спор. з гот. *uj-báuljan* 'надувати' (Там само); **ědmo* (VI 42) 'гнійник, нарыв', пор. іє. **oid-mo* 'опух'; **pryščь* / **pryščelь* / **pryščalь* [11, с. 149] 'прищ' від **pryškati* 'сипати; вискакувати; проростати'; **verdь* (ЕСУМ I 351) 'гуля, нарыв', спор. з і.-є. *ǵerd* 'підвищуватися, підноситися, виступати', див. *Wartjan* 'ранити, ушкоджувати, псувати' [13, с. 94–97].

Сему речовинності, зумовлену семантикою твірних основ, мали кілька лексем, а саме: **gliza* (VI 130) 'зоб; нарыв, опух' входить до семантичного мікрополя на позначення чогось клейкого, спор. з **gliva*, **glěvь*, **glina*, що дало підстави укладачам ЕССЯ говорити про спорідненість аналізованого деривата з давньослов'янським **glei-ǵh-* та лит. *gleižùs*, *gližùs* 'клейкий, слизовий' (див. докладніше ЕССЯ VI 131); **gluza* (VI 155) 'нарыв, опух', яке укладачі ЕССЯ вважають фонетичним продовженням первинного **gliza* (VI 130) 'зоб; нарыв, опух' або з модифікованою чергуванням *ou : ū* основою – **glyza* (VI 160) '(змерзлий) шмат багнуки'; **gnojica* (VI 177) 'прищик, гнійник' від **gnojь*; **gnojьnica* (VI 179) 'прищик, гнійник на обличчі, чиряк' від **gnojьnь*; **gnojьnikь* (VI 180) 'прищик, гнійник на обличчі, чиряк' від **gnojьnь*, соматична семантика в дериваті, оформленому цим афіксом, є вторинною, на відміну від **gnojьnica* 'прищик, гнійник на обличчі, чиряк', де значення частини людського тіла є основним; **gruzьbь* / **gruzьla* (VII 158) 'нарыв, опух, набряк' – очевидно, семантичний суфіксальний новотвір від **gruzь* 'щебінь, бита цегла'+ *-ьl-*.

Викоремлювалися також найменування виразок та шрамів, а саме: **ězva* / **ězvo* / **ězьvь* (VI 56) 'рана, виразка на шкірі', спор. з д.-прус. *eužwo* 'рана';

**blizna / *blizno* (II 118) ‘шрам, рубець’ – колишній прикметник від основи **blizь-* ‘бити’ (див. докладніше Там само 119). Сюди ж можна віднести й етимологічно неясне давнє похідне **vьldьrь* [9, с. 28] ‘водянка’, який М. Шанський пов’язує із незасвідченим **водльrь*, із подальшою метатезою (див. Шанський ЭСРЯ III 147).

Для називання бородавки могли використовуватися іменники з коренем **bord-*, а саме: **bordava* (II 199) ‘бородавка’, **bordavica* (II 199) ‘бородавка’, яке укладачі ЭССЯ виводять із праслов. **borda* < **vorda* ‘бородавка’ < іє. **üerdh-* ‘рости’ (див. докладніше Там само 200), **bordavьka* (II 200) ‘бородавка’, вочевидь, могло бути вторинним утворенням після **bordavica* (II 199), маючи в основі ускладнену суфіксальним *-av-* основу **bordav-*.

Окремо групувалися іменники на позначення новоутворень у внутрішніх органах людини чи тварини, наприклад: **dьbna* (V 173) ‘камін у жовчному пухирі’ – як додаткове значення до основного ‘відчуття болю в суглобах, кишківнику тощо’, зумовленого значенням етимологічно тотожного **dьbno* ‘внутрішня (хвороба)’; **gьlma / *gьlьmь* (VII 191) ‘пухир на шкірі, кістках, м’язах’, наближене до іє. *gьlma-* ‘кущ’ [14, с. 53–54].

II. У подальші періоди розвитку української мови арсенал неоплазмів активно поповнювався. Для загального іменування новоутворень в організмі чи на тілі людини або тварини використовувалися такі іменники: *Новообразование (neoplasma) – новотвір, новоутворення* (1920 РУМедГалин 80), *Новотвори розрізняємо звичайні (лагідні) і зловілі (раки)* (1923 Дрималик 170).

Для називання пухлин безвідносно до їх просторових, якісних характеристик слугували і запозичені, і питома українські іменники, котрі могли вказувати також на етап творення пухлини, а саме: *Бластема – первісне твориво, бластема* (1920 РУМедГалин 12), *пуха, пухлятина* (1840 Б-Н 306) ‘опухоль, пухлина’, *опухоль (tumor) – наріст, наростень, гуля* (1920 РУМедГалин 85); *опухіль* (1923 Дрималик 129).

Найменування набряків, наривів, опухів та інших на(д)шкірних утворень з огляду на мотивацію об’єднувалися у дві групи: а) назви, мотивовані дієсловами, що позначали вплив самого утворення на організм або спосіб його поширення; б) номени, мотивовані подібністю названого до тих чи тих предметів, форм тощо.

A. Назви, мотивовані дієсловами, що позначали вплив самого утворення на організм або спосіб його поширення.

Відомим із праслов’янського періоду був іменник *пухирь* (1840 Б-Н 306) ‘пузырь, волдырь’.

Давня основа *пух-* (< **рух-*) стала базою для творення низки нових суфіксальних дериватів, а саме: *Безбелковые отеки – безбілкові напухи* (1920 РУМедГалин 9), *Отек – наплив, <...> опух,*

пухлина водна (1920 РУМедГалин 87), *кров’яний опух яйця* (1927 НХороб 18); *Припуханье – пухлина* (1920 РУМедГалин 103), *Припухлость – пухлина, пухлятина, опух, напух, підпухлість* (Там само) *гідрома: водяний напух (пухлина) в слизовому капіукові* (1927 НХороб 20).

Інші девербативи: *напливи* (1920 РУМедГалин 9) ‘безбілкові напухи’, *Нарыв – нарва, боляк* (77), *набряк* (87, 103); *пружиста гуля (димниця)* (1923 Дрималик 129), пов’язане з *надиматися* ‘підніматися під саму поверхню’ (*Коли димниця лежить близько поверхні шкіри.* – Там само), пор. множинну форму *то опухіль і роніне легко можна пізнати як підскірну гулю, <...> яку нарід називає димницями* (1923 Дрималик 129).

Дієслівну природу мав і субстантив *бубачка* (1920 РУМедГалин 77) ‘нарив’, спор. з **bьrbьnєti* ‘розбухати’; сюди ж – і *бубон, жовниця* (1927 НХороб 10), *Vubo maligna – бубон зловливий* (Там само).

B. Номени, мотивовані подібністю названого до тих чи тих предметів, форм тощо, представлені насамперед успадкованими з дописемного періоду іменниками, а саме: *гуля* (1840 Б-Н 109) ‘шишка на тілі’; *Папула – гудз* (1920 РУМедГалин 89), де -дз – пізніший рефлекс -z- в **gьzь* ‘вузол, шишка’, *Наши нарід називає мертвою кісткою ще підскірні тверді тузи <...>, що бувають на чолі, над очами, на голові межі волосем, за вухами, на плечах, а часом і на шиї* (1923 Дрималик 155), *Сам гудз є звичайно твердий, прижистий, при утискові неболючий* (1923 Дрималик 156); *мозоль, мозоля* (1920 РУМедГалин 71, 1927 НХороб 12, 1928 СПТ 69).

Давні основи (наприклад, **guz-*) могли поширювалися суфіксами, які згодом втрачали демінутивне значення, наприклад: *Жировик – гузок, гузка* (1920 РУМедГалин 45).

Деякі найменування були мотивовані назвами предметів, до яких форма набряку чи пухлини була подібна, а саме: *гідрома – ворокняк, гідрома* (1920 РУМедГалин 29) від *ворокь* ‘мішок, мішечок’ (1840 Б-Н 85); конфіксальне утворення *опасок* (1920 РУМедГалин 45) ‘жировик’ виникло на основі того, що найчастіше жировик розташовується в ділянці поперека, пояса, пор. *пас* ‘пояс’ (Ж II 603); *Киста – міхур, міховець, міх* (1920 РУМедГалин 59), *cystis vulvae – кіста, міховиця, торбинчак соромиці* (1927 НХороб 13); *каблучка підшкурна пахвинна* (1928 СПТ 53).

Інокли твірною основою для нових назв наривів чи опухів, із метою вказівки на їх щільність, виступали ад’єктиви, наприклад: *Шанкр твердий, твердець пранцьовий* (1927 НХороб 12), *жовны* (1840 Б-Н 139) ‘золотушніе наривы около горла’, пор. **žьlьt-* ‘жовтий’ (ЕСУМ II 202).

На локалізацію кист, набряків тощо могли вказувати не лише форманти (як правило, конфіксальні), а й вивідні основи, наприклад: *Дермоидные кисты, дермоиды – шкiрняки, дермоиди; за ушами – завушники* (1920 РУМедГалин 37), *костная м. – кістнина* (1920 РУМедГалин 71).

Для найменування утворень, що виникли внаслідок дії, названої мотивувальним словом, слугували такі іменники: *муль* (1920 РУМедГалин 71, 1927 НХороб 12) від *муляти* ‘натирати’; *Мозолі (нагніти, наглоди). Мозолі повстають через те, що певне місце на шкірі чоловіка <...> нагнітається, наглоджується* (1923 Дрималик 159), утворення із синонімічними суфіксами – *нагніток* (1920 РУМедГалин 71, 1927 НХороб), *нагнітка* (1928 СПТ 69).

На позначення бородавки виступав передусім відомий із дописемного періоду іменник: *Бородавка – бородавка, гузка* (1920 РУМедГалин 13), де *гузка*, на нашу думку, – наслідок розвитку одного зі значень праслов'янської основи **guz-* ‘шишка’; *бородавка* (1928 СПТ 10); *Кондилома – бородавка, татарка, кандильома; к. острые – татарки шпильсті (на природженні)* (1920 РУМедГалин 61). Назва *татарка*, очевидно, зумовлена тим, що бородавка сприймалася як щось чужорідне, і це, у свою чергу, корелювало з уявленнями давніх слов'ян про татар як про небажаних «чужинців» [1, с. 243].

Натрапляємо на номени під- чи нашкірних утворень, що отримали назву з огляду на те, чим заповнені їх порожнини, наприклад: *Абсцесс – гнойовик, гнояк, нарва* (1920 РУМедГалин 1), *гематома – кровняк, кров'яна гуля* (1920 РУМедГалин 28), *Кров'яний наростень вуха, кров'як вуха* (1927 НХороб 18), *окрема шкур'яна хвороба з поверхових гнояночок та шкурочок* (1927 НХороб 21).

Із праслов'янської доби успадковані також іменники *прищ* та *болячка*, які з часом отримав шерег синонімів, наприклад: *прищ, прищик, болячка, гноянка, пухир* (1920 РУМедГалин 107), *при антіні осаджуються прищики* (1923 Дрималик 4); назва *жабур* (1920 РУМедГалин 107) у значенні ‘прищик’ утворена, вважаємо, з огляду на подібність прищика на тілі людини чи тварини до пухирців, які покривають шкіру жаби.

Досить поширеною була давньослов'янська назва *вредъ* (**verdъ*), котра, виступаючи синонімом до відомих із дописемного періоду субстантивів *болячка* та *чиряк*, могла позначати як шкірне, так і внутрішнє ураження у вигляді невеликого нариву чи гнійника. В обстежених джерелах вона фіксується із XVII століття, а саме: *вредъ* (1628 СУМ XVI-п. п. XVII V 13), *theriota, вредъ, боля(ч)ка* (1642 СлЛекс 397), *на вредъ въ уста(х)* (1759-1775 ЛО 19), *на вре(д) в*

горлѣ (1759-1775 ЛО 44), *На вредъ в носу* (49), *На вреди твердіє, або гузъ* (49), *Вред або чиряк* (1902 ВерхрУгроРус 232), *Веред – чиряк, чирка, болячка* (1920 РУМедГалин 17); *бибак* (1920 РУМедГалин 17) ‘чиряк’, можливо, пов'язаний із буба ‘рана’.

Успадкована з праслов'янської мови лексема *лишай* (**lišajъ*) у мові XIX – першої половини XX століття отримала низку синонімів, які вказували або на його форму чи колір (це здебільшого двокомпонентні сполуки з розгляданим іменником), або на місце чи спосіб його поширення, наприклад: *Лишай – обрісник, росляк, волосомор, лисинець; лишай червоний; лишай жовньовий* (1920 РУМедГалин 66). Залежно від місця розташування лишай отримував назви у вигляді прикметниково-іменникових сполук, а саме: *лишай звичайний, лусковий, вовчий* (1923 Дрималик 147), *лишай круглястий, круговий, Herpes tonsurans – стрижець* (1927 НХороб 20).

У словниках та медичній літературі першої третини XX століття невеликою групою репрезентовані віддієслівні найменування *висипів*, а саме: *высыпь – осипка, висипка* (1920 РУМедГалин 27), *шкурова висипка, осипка* (1927 НХороб 15). Новоутворення, що виникає на початковому етапі висипу, позначав десубстантив *пустула – гноючка* (1920 РУМедГалин 108) ‘порожнинний гострозапальний первинний елемент висипу зеленкувато-білого кольору, що підвищується над рівнем шкіри і заповнений гнійним випотом’.

Дещо відокремленими в семантичному плані від неоплазмонімів є *назви шрамів та рубців*. Окрім відомого із праслов'янської мови іменника *близна* (1920 РУМедГалин 114), обстежені джерела української мови засвідчують кілька нових назв, із-поміж яких запозичені лексеми, за нашими даними, з'явилися раніше від питомо українських: *Якъ вышла бабище старая, Крива, горбатая, сухая, заплѣснѣвши, вся въ шрамахъ* (Енеїда-1798 III 9), *шрам* (1840 Б-Н 401, Гр IV 512, 1920 РУМедГалин 114), запозичене з нім. *Schramme* ‘рана від меча’; *пистрякъ* (1840 Б-Н 282) ‘рубець на тілі від рани’; *басаман* (Гр I 31) ‘смуга на тілі від удару’ (запозичення з французької через польсь. *basamuny* ‘галун, смуга тканини’, пор. фр. *rassement* ‘те саме’); *карб* (1920 РУМедГалин 114), пор. нвн. *Kerbe* ‘зарубка, насічка’. Виявлені нечисленні деривати, що постали на слов'янському мовному ґрунті, були мотивовані різними частинами мови, наприклад: *рубець* (1840 Б-Н 134, 1886 Ж II 841, Гр IV 84, 1920 РУМедГалин 114) від *рубати*; *пруг* (1920 РУМедГалин 114) ‘шрам у вигляді дуги’, пор. **prōgъ* ‘смуга, край’ (ЕСУМ IV 615-616); *рубицы после оспы – работіння* (1920 РУМедГалин 114).

Інколи неоплазмоніми утворювалися на підставі характеристики за їх кольором, наприклад,

барвиняк, меланом (1920 РУМедГалин 69), назва зумовлена тим, що меланома завжди забарвлена в темний колір.

Успадкованим із праслов'янського періоду є іменник на позначення новоутворення в оці – *бѣльмо* (ХІІ СДЯ І 364), *На очах бѣльма поробились* (Ен 1798 ІІ 71), *більмо* (1840 Б-Н 55, Гр І 67, 1920 РУМедГалин 10).

Назви *пухлини всередині організму* представлені різними за структурою похідними: це і суфіксальні деривати, і композити, які могли входити до ад'єктивно-субстантивних сполук.

Прикметною рисою однослівних найменувань таких новоутворень є те, що вони здебільшого були оформлені суфіксами *-ак/-'ак* або *-ець*, котрі, своєю чергою, виступали питомо українськими варіантами грецького компонента *-ома* (< ὄμμα) 'пухлина' (СІС 1977 480). Наприклад: *Глиома – нервозліпак, нервозліпонець, гліома* (1920 РУМедГалин 31), *лимфома – пасочняк* (66) від *пасока* 'лімфа'; *Миома – м'язак, м'язець, м'язовий наростень*; *м. пластокомірковий; м. пересмужчатокомірковий, м. пересмужчатий* (71); *Неврома – нервняк, неврома* (78) 'пухлина або патологічний ріст нерва'; *Одонтома – ясеняк, костник ясен* (83) *lymphadenoma – злосливий жовняк, lymphoma – пасоківець, жовняк, adenocarcinoma – залозністряк, leiomyoma – плястом'язак; lymphanginoma – пасоковий жиловняк; туома – м'язак, міома; тухота – слизняк; papilloma – смочковняк; rhabdomyoma – м'язак пересмужчатий; epithelioma – натканяк; myeloma – м'язак стрижку; пома – водняк* (85).

Рідше назви таких утворень були мотивовані подібністю їх до того, що названо вивідним словом: *granuloma – зернина* (1920 РУМедГалин 85).

У словниках та медичній літературі першої третини ХХ століття засвідчено кілька найменувань доброякісних утворень на слизовій оболонці, які мотивовані або формою самого утворення, або його локалізацією, а саме: *Полип – полип; п. фиброзний – волокнинець, полип толокняний, п. слизистий – наслизень* (1920 РУМедГалин 97),

Найвизначніші новотвори носа, се поліпи (1923 Дрималик 174).

Висновки. Аналіз реконструйованого матеріалу праслов'янських неоплазмонімів свідчить про те, що в дописемний період були сформовані основні їх лексико-семантичні групи, а саме: назви опухів та інших на(д)шкірних утворень (**butьca* 'опух, наріст', **gyra* 'шишка, жолвак', **katyшь* 'шишка, невеликий набряк; водянка', **mozolь*, **puxorь*), найменування прищів та наривів (**bloda* 'нечисті прищі', **boletьjka* 'чиряк', **čirь*, **čir'akь*, **bula* 'нарив, гнійник, шишка', **gnojьnikь* 'гнійний прищик'), іменники на позначення виразок та шрамів (**žьva* 'рана, виразка на шкірі', **vьldьrь* 'водянка'), назви новоутворень у внутрішніх органах людини чи тварини (**gьlma* 'пухир на кістках, м'язах').

Із праслов'янської доби українська мова успадкувала окремі найменування новоутворень (*пухирь, гуля, гудз, мозоль, бородавка, прищ, болячка, вродь, лишай, бѣльмо*). Проаналізовані писемні джерела давньоруськоукраїнського та середньоукраїнського періодів розвитку української мови, окрім нечисленних успадкованих із праслов'янської мови назв *бѣльмо* та *вродь*, інших слів не засвідчують. Поповнюється група найменувань набряків, наривів, опухів та інших на(д)шкірних утворень (*бубачка* 'нарив', *ворокняк* 'гідрома', *міховиця* 'кіста', *жовны, шкірняк, татарка* 'бородавка', *гнойовик, гнояк, нарва, волосомор, лисинець* 'лишай'), дещо менше виявлено назв шрамів, рубців (*шрам, басаман* 'смуга на тілі від удару', *рубець*) та пухлин усередині організму (*нервозліпак, м'язак, ясеняк* та ін.). З-поміж способів морфологічної деривації іменників на позначення внутрішніх органів людини і тварини найпродуктивнішим був суфіксальний, проте на початку ХХ століття конкуренцію йому складав композитний спосіб словотворення. Для уточнення локалізації чи складу новоутворення до іменника приєднувався прикметник, утворюючи словосполучення (*водяний напух, каблучка підшкурна пахвинна, кров'яна гуля*).

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

Б-Н – Білецький-Носенко П. Словник української мови / підгот. до вид. В. В. Німчук. Київ : Наукова думка, 1966. 423 с.

ВерхрУгроРус – Верхратський І. Знадобы для пізнання угроруских говорів (Конець). Словарець. *Записки Наукового товариства імени Шевченка*. 1902. Вип. 45 (ч. 1). С. 225–280.

Гр – Словарь української мови / збір. ред. журн. «Киевская старина». Упорядкував, з дод. власн. матеріалу, Б. Грінченко. Київ, 1907–1909. Т. 1–4.

Дрималик – Дрималик С. Порадник лікарський у всіх недугах людей. Скентон, 1923. 288 с.

Енеїда-1798 – Енеїда на малоросійській языкъ перелиціованная И. Котляревскимъ. Санктпетербургъ, 1798. Ч. I–III.

Енеїда-1842 – Виргиліева Энеїда, на малоросійській языкъ переложенная И. Котляревскимъ. Харьковъ, 1842. Ч. I–VI.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови / за ред. О. С. Мельничука : у 7 т. Київ : Наукова думка, 1982–2012. Т. 1–6.

Ж – Желехівський Є., Недільський С. Малорусько-німецький словник. Львів : Друкарня товариства ім. Т. Шевченка, 1886. Т. 1–2. 1117 с.

ЛЮ – Лѣкарства описа(нь)ніє, которимы бе(з) ме(ди)ка в дому всѣкъ поратоватисѣ моглеть. *Лікарські та господарські порадики XVIII ст.* / підгот до вид. В. А. Передрієнко. Київ : Наукова думка, 1984. С. 17–91.

НХороб – Корчак-Чепурківський О. Номенклатура хороб. Латинсько-українські назви хороб та російський покажчик до них. Київ : Видання Київського мед. Інституту, 1927. 50 с.

РУМедГалин – Російсько-український медичний словник : матеріали до української медичної термінології / ред. комісія: проф. О. В. Корчак-Чепурківський (голова) та ін. ; упоряд. д-р мед. М. А. Галин; Київський губернiальний відділ охорони народного здоров'я, Підрозділ медичної та санітарної проєкції. Київ, 1920. 144 с.

СДЯ – Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.) / гл. ред. Р. И. Аванесов. Москва : Русский язык, 1988–2008. Т. 1–7.

СІС 1977 – Словник іншомовних слів / ред. О. С. Мельничук. Київ : Наукова думка, 1977. 775 с.

СлЛекс – Славинецький Є., Корецький-Сатановський А. Лексикон словено-латинській. *Лексикон словено-латинський Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського* / підгот. до вид. Німчук В. В. Київ : Наукова думка, 1973. с. 61–422.

СПТ – Полонський Х. Словник природничої термінології. (Проєкт). Київ : Держ. вид-во України, 1928. 262 с.

ШанскийЭСРЯ – Этимологический словарь русского языка / под ред. Н. М. Шанского. Вып. 1–11. Москва : Изд-во Московского ун-та, 1963–2014.

ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков: праславянский лексический фонд / под ред. О. Н. Трубачева. Вып. 1–40. Москва : Наука, 1974–2012.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белова О. Татары. *Славянские древности. Этнолингвистический словарь* в 5 томах / под общей ред. Н.И. Толстого. Т. 5: С (Сказка) – Я (Ящерица). Москва : Международные отношения, 2012. С. 241–243.
2. Бібла С.В. Склад, джерела і шляхи формування української церковної термінології (назви церковних чинів та посад) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 1997. 215 с.
3. Бойко Л.П. Торговельна лексика запорозького козацького вжитку : дис... канд. філол. наук : 10.02.01. Запоріжжя, 1997. 160 с.
4. Брус М.П. Фемінітиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01. Київ, 2020. 40 с.
5. Гриценко С.П. Динаміка лексику української мови XVI–XVII ст. : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01. Київ, 2018. 1151 с.
6. Гула Л.І. Торговельно-економічна лексика української мови XIV–XVIII ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Вінниця, 2019. 19 с.
7. Дидик-Меуш Г. Українська медицина. Історія назв. Львів, 2008. 399 с.
8. Кисельов Р.Є. Лексика української мови в почаївських виданнях XVIII – першої третини XIX ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2005. 257 с.
9. Козлова Л.М. Структура праславянського слова (праславянское слово в генетическом гнезде) : монографія. Гомель, 1997. 412 с.
10. Крижко О.А. Розвиток семантики побутової лексики українських літописів кінця XVII – початку XVIII століття (назви їжі, напоїв, продуктів харчування) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 1997. 17 с.
11. Меркулова В.А. Народные названия болезней, II (на материале русского языка). *Этимология. 1970.* Москва : Изд-во «Наука», 1972. С.143–206.
12. Німчук В.В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови : монографія. Київ : Наукова думка, 1992. 412 с.
13. Петлева И.П. Этимологические заметки по славянской лексике. I. *Этимология. 1972.* Москва : Наука, 1972. С. 81–100.
14. Петлева И.П. Этимологические заметки по славянской лексике. III. *Этимология. 1973.* Москва : Наука, 1975. С. 44–54.
15. Приходько І.М. Соматична лексика: межі поняття та спроба класифікації. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки.* 2016. № 1. С. 203–212.
16. Приходько І.М. Соматична лексика як об'єкт мовознавчих студій (до питання про термінологічний апарат і межі групи). *Sciences of Europe.* 2020. № 48. С. 55–59.

17. Пуряєва Н.В. Формування української церковно-обрядової термінології (назви богослужбових предметів) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2001. 234 с.
18. Сібрук А.В. Структура та семантика назв прикрас (на основі пам'яток XI–XIV ст.) : дис. канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2011. 266 с.
19. Худаш М.Л. Лексика українських ділових документів кінця XVI – початку XVII ст. (З матеріалів Львівського Ставропігійського братства) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02. Львів, 1960. 371 с.

REFERENCES

1. Belova O. V. (2012). Tatory. [Tatars]. *Slavic antiquities. Ethnolinguistic dictionary in 5 volumes / edited by N. I. Tolstoi. Vol. 5: S (Skazka) – Ya (Yashcherytsa).* Moscow : International relationships. P. 241–243.
2. Bibla S. V. (1997). Sklad, dzherela i shliakhy formuvannia ukraiinskoi tserkovnoii terminolohii (nazvy tserkovnykh chyniv ta posad) : dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01 [The composition, sources and ways of formation of the Ukrainian church terminology (names of church ranks and positions) : dissertation for the degree of Candidate of Philological Sciences : 10.02.01]. Kyiv. 215 p.
3. Boiko L. P. (1997). Torhovelna leksyka zaporozkoho kozatskoho vzhytku : dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01 [Trade vocabulary of Zaporozhian Cossack use : dissertation for the degree of Candidate of Philological Sciences : 10.02.01]. Zaporizhzhia. 160 p.
4. Brus M. P. (2020). Feminityvy v ukraiinskii movi : heneza, evolutsiia, funktsionuvannia : avtoref. dys. ... d-ra filol. nauk : 10.02.01 [Feminitives in the Ukrainian language : genesis, evolution, functioning : abstract of dissertation for the degree of Doctor of Philological Sciences : 10.02.01]. Kyiv. 40 p.
5. Hrytsenko S. P. (2018). Dynamika leksykonu ukraiinskoi movy XVI–XVII st. : dys. ... d-ra filol. nauk : 10.02.01 [Dynamics of the lexicon of the Ukrainian language of the XVI–XVII centuries : dissertation for the degree of Doctor of Philological Sciences : 10.02.01]. Kyiv. 1151 p.
6. Hula L. I. (2019). Torhovelno-ekonomichna leksyka ukraiinskoi movy XIV–XVIII st. : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01 [Trade and economic vocabulary of the Ukrainian language of the XIV–XVIII centuries : abstract of dissertation for the degree of Candidate of Philological Sciences : 10.02.01]. Vinnytsia. 19 p.
7. Dydyk-Meush H. (2008). Ukraïnska medytsyna. Istoriia nazv [Ukrainian medicine. History of names]. Lviv. 399 p.
8. Kyseliov R. Ye. (2005). Leksyka ukraiinskoi movy v pochaiivskykh vydanniakh XVIII – pershoii tretyny XIX st. : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01 [Vocabulary of the Ukrainian language in Pochaiv editions of the XVIII – the first third of the XIX century : abstract of dissertation for the degree of Candidate of Philological Sciences : 10.02.01]. Kyiv. 257 p.
9. Kozlova L. M. (1997). Struktura praslavianskogo slova (praslavianskoie slovo v geneticheskom gnezde) : monografiia [The structure of the Proto-Slavic word (the Proto-Slavic word in the genetic nest) : monograph]. Gomel. 412 p.
10. Kryzhko O. A. (1997). Rozvytok semantyky pobutovoi leksyky ukraiinskykh litopysiv kintsia XVII – pochatku XVIII stolittia (nazvy yizhi, napoiiv, produktiv kharchuvannia) : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01 [Development of semantics of household vocabulary in the Ukrainian chronicles of the late XVII – early XVIII century (names of dishes, drinks, foodstuff) : abstract of dissertation for the degree of Candidate of Philological Sciences : 10.02.01]. Kyiv. 17 p.
11. Merkulova V. A. (1972). Narodnyie nazvaniia boleznei, II (na materiale russkogo yazyka) [Folk names of diseases, II (on the material of the Russian language)]. *Etymology. 1970.* Moscow : Izd-vo "Nauka". P. 143–206.
12. Nimchuk V. V. (1992). Davnioruska spadshchyna v leksytsi ukraiinskoi movy : monografiia [Ancient Russian heritage in the vocabulary of the Ukrainian language : monograph]. Kyiv : Naukova dumka. 412 p.
13. Petleva I. P. (1974). Etimologicheskiie zametki po slavianskoi leksike. I. Etimologiiia. 1972 [Etymological notes on Slavic vocabulary. I. Etymology. 1972.]. Moscow : Nauka. P. 81–100.
14. Petleva I. P. (1973). Etimologicheskiie zametki po slavianskoi leksike. III. Etimologiiia. 1972 [Etymological notes on Slavic vocabulary. I. *Etymology. 1972*]. Moscow : Nauka. P. 44–54.
15. Prykhodko I. M. (2016). Somatychna leksyka : mezhi poniattia ta sprobha klasyfikatsii [Somatic vocabulary : the concept boundaries and the attempt to classify]. *Bulletin of Zaporizhzhia National University. Philological Sciences.* No 1. P. 203–212.
16. Prykhodko I. M. (2020). Somatychna leksyka yak ob'iekt movoznavchykh studii (do pytannia pro terminolohichniy aparat i mezhi hrupy) [Somatic vocabulary as an object of linguistic studies (on the question of terminological apparatus and group boundaries)]. *Sciences of Europe.* No 48. P. 55–59.

17. Puriiaeva N. V. (2001). Formuvannia ukraiinskoi tserkovno-obriadovoi terminolohii (nazvy bohosluzhbovykh predmetiv) : dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01 [Formation of Ukrainian church-ritual terminology (names of liturgical objects) : dissertation for the degree of Candidate of Philological Sciences : 10.02.01]. Kyiv. 234 p.
18. Sibruk A. V. (2011). Struktura ta semantyka nazv prykras (na osnovi pamiatok XI–XIV st.) : dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01 [The structure and semantics of ornament names (based on the artifacts of the XI–XIV centuries) : dissertation for the degree of Candidate of Philological Sciences : 10.02.01]. Kyiv. 266 p.
19. Khudash M. L. (1960). Leksyka ukraiinskykh dilovykh dokumentiv kintsia XVI – pochatku XVII st. (Z materialiv Lvivskoho Stavropohiiskoho bratstva) : dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.02 [Vocabulary of Ukrainian business documents of the late XVI – early XVII century (From the materials of the Lviv Stauropean Brotherhood) : dissertation for the degree of Candidate of Philological Sciences : 10.02.02]. Lviv. 371 p.